

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 2

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2012

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 124.43:37.017.92

Людмила КУЛІШЕНКО

ІДЕАЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто поняття “ідеал” та його нинішня інтерпретація, визначено особливості ідеалу національного виховання з погляду сучасної вітчизняної педагогіки.

Ключові слова: ідеал, виховний ідеал, національне виховання.

Постановка проблеми. Пошук ідеалу сміливо можна назвати однією з “вічних” проблем людського буття. Здатність до формування ідеалів є, власне, однією з родових ознак людини, яка не може керуватися лише прагматикою. У процесі своєї життєдіяльності людина пов’язана не тільки з минулим, але і з майбутнім, а тому змушена спиратися на ті чи інші ідеали. Але сьогодні ця “вічна” проблема стає нагальною не тільки для окремого індивіда, але й для всього українського суспільства, котре має потребу в ідеалі як путівникові, постійно переосмислюючи різні концепції розвитку суспільства. Без відповідного ідеалу суспільство не може створювати свого власного буття.

Потреба у визначенні ідеалу у виховному процесі є досить актуальною в незалежній Українській державі, оскільки від пріоритетів у системі освіти залежить майбутнє нації.

Аналіз актуальних досліджень. Варто підкреслити, що проблема ідеалу була предметом уваги багатьох мислителів: її розробляли Платон, Арістотель, широкий аналіз ідеалу міститься в працях Канта, Шиллера, Шеллінга, Гегеля, російських революціонерів-демократів, класиків марксизму-ленінізму тощо. Значний внесок у розробку ідеалу у вихованні зробили вітчизняні педагоги: Г. Сковорода, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський тощо. Наукове обґрунтування виховного ідеалу знаходимо у працях сучасних дослідників: О. Вишневського, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, П. Щербаня, І. Підласого, В. Москальця. Однак дана тема залишається актуальною та відкритою з погляду сьогодення, що зумовлює постійне звернення до неї.

Метою статті є розгляд поняття “виховний ідеал” та його інтерпретація, характеристика на сучасному етапі розвитку педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми ідеального має фундаментальне значення як для філософії, так і для інших наук про людину, для культури в цілому. Терміном “ідеал” (лат. *Idealis* від грец. ἰδέα – образ, ідея) позначають досконалість, взірць для наслідування, вищу кінцеву мету діяльності людини. “Ідеал як цінність може бути: 1) предметом задоволення соціогенної потреби і в цьому розумінні смислом життєдіяльності людини; 2) моральним взірцем для наслідування в сенсі регулювання взаємозв’язків і взаємодії людей у суспільстві” [9, с. 119].

Ідеал – це зразок (норма, прояв ідеального), згідно з яким людина визначає свою поведінку та способи життя за конкретних обставин. Коли ми саме так визначаємо ідеал, то стає очевидним, що ідеали суттєво впливають на людське життя, стаючи його орієнтирами. За відсутності таких орієнтирів у людини виникає відчуття, що діяльність цілеспрямована неповністю, а тому залежить не від її волі.

Ідеал у своєму абсолютному формулюванні є уявленням про мету людського роду в цілому. Історично таке поняття ідеалу змінюється. Ідеал може бути суспільно-політичний – уявлення про досконалий суспільний лад, тобто йдеться про т.зв. соціальний ідеал. Він виконує позитивну функцію, яка полягає в тому, що, формуючи поняття ідеального суспільства, люди виявляють реальні хиби існуючого людства, зосереджують свою увагу на подоланні їх, об’єднують творчі зусилля з метою розвитку суспільства. Слід усвідомлювати, що соціальний ідеал ніколи не реалізується в повному обсязі. Адже, хоча людина є носієм і добра, і зла, позитивного і негативного, морального і аморального, духовного і бездуховного, в ідеалі присутні лише позитивні риси.

Крім того, існує ідеал етичний – досконалі моральні якості людини та взірцеві взаємини між людьми. Світський ідеал етики обґрунтовується потребою людей до взаємодії, досягнення злагоди, а не протистояння. Взаєморозуміння, сприйняття поглядів інших, терпимість до інакомислення – ідеали, що стали основними принципами соціального буття, які протистоять хаосу тваринних потреб окремого індивіда. Визнаючи цінність ідеалу суспільного життя, спільної діяльності, етика проголошує право на автономність кожної людини, на захист її гідності, на її власну життєву позицію. Заперечується формальна однастайність, примусовий колективізм поряд із орієнтацією на поєднання зусиль різних індивідів задля досягнення спільної мети.

У процесі втілення ідеалу в життя виявляється його відносність. Вона полягає в тому, що в міру досягнення ідеалу вдосконалюються і конкретизуються уявлення людей про досконалість. Отже, змінюється зміст уявлення про певний ідеал, а мета його втілення стає новою проєкцією майбутнього (відсувається на майбутнє).

Також існують інші ідеали, наприклад, індивідуальний, особистий, колективний тощо. Ми звернемо увагу на ідеал особистості як на головну мету виховання. З давніх-давен люди намагалися створити такий ідеал і побудувати систему освіти, яка була б спрямована на втілення його в життя. Ідея виховання гармонійної особистості сягає часів Античності. Зауважимо, що метою тогочасного виховання була людина і внутрішньо, і зовнішньо досконала. Г. Ващенко пише: “Ідеальну людину греки уявляли собі як втілення найвищих рис краси й добра, того, що греки називали “калогатія” (калос – прекрасний і агатос – добрий). Одною з найвищих ознак краси є гармонійність” [1, с. 84].

На основі узагальнення педагогічного досвіду Афін давньогрецький філософ Платон у IV ст. до н.е. створив модель держави майбутнього. Він висунув ідею формування гармонійної людини, спираючись на те, що розвиток держави безпосередньо залежить від моральних і фізичних якостей її громадян. В основі виховання, впливу держави на особистість, за Платоном, має бути плекання громадянських почуттів як запоруки розвитку і процвітання держави. Ці ідеї мислителя активно використовувалися наступними поколіннями педагогів.

Середньовічний ідеал людини позбавлений гармонійності й суцільності. Фактично для цієї епохи характерними є два ідеали – лицар і монах. “Основною чеснотою лицаря є мужність... Основне завдання лицаря – служити Богові й правді Христовій, захищати віру християнську, стояти в обороні покривджених, захищати вдів і сиріт” [1, с. 87]. Ідеал монаха полягає у служінні Богові і, відповідно, зреченні радощів тілесних, сім’ї, майна, тобто аскетичному способі життя.

До ідеалу гармонійно розвиненої людини Європа повертається пізніше, починаючи з доби Відродження. Всебічно розвинена людина цієї епохи не тільки має знання та є гуманною, а й має здібності до праці (розумової й фізичної) і володіє певним ремеслом. У цей час різні вчені висловлюють погляди щодо ідеалу виховання.

Я.-А. Коменський вважав метою виховання формування людини, здатної “знати, діяти і говорити”. Ж.-Ж. Руссо наголошував на необхідності забезпечити загальнолюдське в розвитку особистості. У розвитку природних здібностей дітей убачав головну мету виховання і Ф. Фребель. А педагогічна система М. Монтессорі ґрунтувалася на вихованні самостійної, незалежної, творчої особистості з перших років її життя.

Таким чином, у різні історичні періоди виховний ідеал мав свої особливості, оскільки при його обґрунтуванні основним критерієм був ідеальний тип особистості, який був потрібен суспільству на конкретному етапі свого розвитку.

Пошук ідеалу конкретного суспільства не може відбуватися без урахування його специфічних рис, як-то історії розвитку, національної культурної своєрідності. Що ж до українського народу, то, як засвідчує О. Кендус у дисертаційному дослідженні “Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ ст.”, національний ідеал розглядався вітчизняними мислителями як складна ціннісно-світоглядна категорія, що виражає устремління до досконалості, уявлення про зразкове як у суспільно-політичному, так і духовно-моральному бутті нації та її представників [6]. Суспільно-політичний вимір національного ідеалу характеризувався українськими філософами в контексті таких цінностей, як нація, свобода, державність, а особистісний вимір – знаходив свій прояв в образі української людини, яка формувалася на традиціях і цінностях християнського й морально-політичного ідеалів особистості.

Підвалини національного виховання були закладені такими українськими педагогами, як Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко та інші. Проаналізуємо їх основні ідеї.

Проблеми виховання особистості розкриваються Г. Сковородою у його притчі “Благородний Єродій”, вірші “Убогий жайворонок”, збірці “Сад божественних пісень”, байках та численних листах. Заслугою вченого є передусім обґрунтування ним принципів гуманізму, природовідповідності та народності в українській педагогіці.

Принцип гуманізму визначається ним як розуміння вихователем думок, переживань та прагнень дитини. Г. Сковороді належить ідея “спорідненого”, природовідповідного виховання, яке полягає у розвитку природних задатків вихованця, що сприяє успішній діяльності у тій чи іншій галузі. Принцип народності, на думку педагога, зумовлюється всім укладом життя, історичними умовами, мовою, культурою.

Подальше вивчення та трактування ідеї народності знаходимо у педагогічній спадщині К. Ушинського, зокрема у його статті “Про народність у громадському вихованні”. Під народністю вчений розумів своєрідність кожного народу, зумовлену його історичними та географічними умовами. Характерною рисою для народності, в розумінні К. Ушинського, є громадськість. Народна ідея виховання може бути здійснена тільки із залученням найширших громадських сил.

Керуючись ідеєю народності, К. Ушинський прийшов до висновку, що народна освіта повинна знаходитися в руках народу, а навчання

молодого покоління має здійснюватися рідною мовою. Роль мови в громадському житті обґрунтована вченим у статті “Рідне слово”. Він вказував на те, що основними завданнями школи у вихованні особистості є виховання патріотизму засобами рідної мови.

Основою змісту навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах і школах С. Русова вважала рідну мову, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу. Основним принципом навчання і виховання в українській школі, на думку педагога, є народність, а педагогічним ідеалом – національно-релігійний.

Залучення християнських ідеалів у навчально-виховний процес – найважливіший принцип педагогічних поглядів І. Огієнка. Головними рисами у розвитку духовності української молоді вчений вважав християнську доброту, справедливість і працьовитість. Їх можна виховати, на переконання педагога, лише на основі рідномовного виховання, і тільки в родині.

Український педагог Г. Ващенко в основу національної педагогіки поклав християнський ідеал. Утвердження християнської моралі повинно відбуватися шляхом перетворення віри в Бога у внутрішнє переконання людини. “Служба Богові і Батьківщині вимагає в першу чергу високих інтелектуальних властивостей. Щоб служити Богові й Батьківщині, треба мати відповідний світогляд, добру фахову підготовку і розвинені формальні здібності інтелекту” [1, с. 183].

Узагальнюючи висловлені думки, можна підкреслити, що “ідеал нової доби (кін. XIX – поч. XX ст.) – безперечно, віруюча людина; воля віри, демократична народнорелігійна мораль виховують її суверенною особистістю і контролюють, щоб її поведінка не суперечила загальноприйнятим нормам...” [4, с. 66].

Цілком очевидно, що радянська педагогіка ґрунтувалася не на національній основі, тому з особливою гостротою постає проблема відповідальності за те, які ідеї втілюються у життя сучасними освітянами.

Цілеспрямовано і систематично формуючи у молоді національні духовні якості, система виховання кожного народу стверджує свій ідеал людини-громадянина. Українська система виховання має свій, історично обумовлений ідеал людини-українця. У багатьох історично-культурних пам’ятках, фольклорі, художніх творах класиків, у практичній діяльності український народ викреслив та опоетизував ідеал людини-хлібороба, селянина-трудолюбця, господаря... Коли чужоземні загарбники разом із соціальними поневолювачами позбавляли українського селянина-хлібороба свободи, права працювати на власній землі, пригнічували його, народ оспівував ідеал людини – козака, гайдамаки, бунтаря, повстанця, стрільця.

Варто зазначити, що формування ідеалу неможливе без урахування особливостей українського національного характеру. Насамперед йдеться про сильні й слабкі його сторони. На переконання автора дисертаційного дослідження “Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу” А. Швецової, “національний характер виступає як концепт, що виражає культурну індивідуальність певного народу, в якій знаходить відображення життєвий світ цього народу і яка постає не лише у вигляді певного ансамблю психологічних рис, а передусім у вигляді усталеного комплексу культурних диспозицій та артикуляцій, через котрі відбувається (як через умови можливості) самопокладання людини певної культури (представника відповідного народу, етносу)” [10, с. 15]. Крім того, у роботі підкреслюється думка, що національний характер (як певна психологічна цілісність) властивий не кожному з представників того чи іншого народу, а лише “людині культури” – ідеальному людському типу, який створюється і відтворюється національною культурою.

У практичній діяльності вчителів слід зважати на перевагу почуттєвого над раціональним в українському національному характері, і, опираючись на позитивні риси (чутливість, ліризм, доброзичливість, поетичність вдачі, волелюбність), послаблювати негативні (легку запальність, індивідуалізм, невміння підпорядковувати свої інтереси інтересам загалу, слабку волю).

Корисними видаються думки О. Вишневецького щодо стратегії розвитку вітчизняної педагогіки: “Зміст нашого виховного ідеалу повинен орієнтувати не на заміну інтроверсії екстраверсією (імпансивності експансивністю), а лише на послаблення (зменшення) односторонності нашої натури, на досягнення певної рівноваги і гармонії нашого національного характеру – до здатності і пізнавати, і здобувати світ” [2, с. 114].

Ідеалом сучасного українця є громадянин суверенної України, який прагне до соціальної гармонії і справедливості, поважає закон, право людини на життя, свободу думки, відповідально ставиться до власних обов’язків. Крім того, це – патріот, який має почуття національної гідності, історичну пам’ять, готовий стати на захист власного народу.

Врешті-решт, українська національна система виховання зорієнтована на цілісну особистість громадянина України як вихідний компонент та кінцевий результат. Розуміючи, що сучасному українському суспільству потрібна людина так званої Нової генерації, пропонуємо якісну характеристику ідеалу сучасного українця. Аналіз історичного матеріалу дає можливість стверджувати, що позитивними традиційними рисами українця є лагідність, щирість, доброта, доброзичливість, гостинність, працьовитість, а ще прагнення до свободи, правди та захисту

свого роду і Батьківщини. Разом з цим сьогоднішньому суспільству потрібна людина, яка могла б забезпечити розбудову нової Української держави.

Таким чином, цій особистості притаманні ряд особливостей: достатній рівень інтелектуального, морального, естетичного, екологічного та фізичного розвитку; патріотизм; соціальна активність; повага до законів та Конституції України; почуття громадянського обов'язку, відповідальності та мужності; сприйняття демократичних цінностей (права людини, індивідуальна свобода, свобода слова та волевиявлення, плюралізм думок тощо); національне самоусвідомлення; володіння культурою міжнародних відносин. Таким є образ цілісної особистості сучасного українця як ідеалу та мети національного виховання.

Висновки. Отже, можна зробити такі висновки:

- під поняттям “ідеал” розуміють взірць для наслідування, він є результатом необхідності, усвідомленою потребою і проявляється у прагненні досягти вищого у будь-якій сфері життєдіяльності особистості;
- ідеал – протиставлений дійсності удосконалений образ майбутнього; він є викликом доби, а історія людства – це поступове втілення ідеалу і перетворення дійсності на краще;
- виховний ідеал являє собою комплекс ціннісних орієнтацій, характеристик особистості, має національні ознаки, тобто на його формування впливають такі чинники, як суспільно-економічні, історичні обставини, народнорелігійна мораль, культура, звичаї, традиції, особливості менталітету;
- сучасний ідеал національного виховання поєднує загальнолюдські цінності (доброта, щирість, справедливість тощо) та національну складову (національна свідомість, патріотизм).

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал : монографія / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
2. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) : монографія / О. Вишневський. – Дрогобич : видавець Святослав Сурма, 2010. – 160 с.
3. В'ялов О. Ідеальний учень, або Модель випускника в школі “Початок мудрості” / О. В'ялов // Завуч. – 2009. – № 11(377). – С. 9–11.
4. Горболіс Л. М. Парадигма народно-релігійної моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / Л. М. Горболіс. – Суми : Козацький вал, 2004. – 200 с.
5. Джура О. Духовне відродження як утвердження християнських ідеалів і цінностей / О. Джура // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 72–73.

6. Кендус О. З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філос. наук: 09.00.05 / О. З. Кендус. – Львів, 2003. – 20 с.
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посібник / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
8. Сухомлинська, О. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12–18.
9. Циба Т. В. Системна соціальна психологія : навч. посібник / Т. В. Циба. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
10. Швецова А. В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ст. д-ра філос. наук: 09.00.03 / А. В. Швецова. – К., 1999. – 35 с.
11. Юркевич П. Читання про виховання / П. Юркевич // Педагогічна думка. – 2010. – № 2. – С. 54–87.
Отримано 01.02.2012

Summary

Kulishenko Lyudmyla. The ideal of national education: a modern vision.

The article deals with the conception “ideal” and its present interpretation, defined the peculiarities of the ideal of national upbringing from the point of up-to-date native pedagogics.

Keywords: *the ideal, the upbringing ideal, the national upbringing.*

УДК 37.018.46

Петро ЛІСОВСЬКИЙ

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ НАУКИ В СИСТЕМІ ДУХОВНОГО КАПІТАЛУ

Епістемологію можна визначити як історично мінливу сукупність знання, що визначає можливості становлення свідомості й культури в конкретно-історичний період. На наш погляд, парадигмою наукових знань варто вважати сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв та світоглядних настанов шляхетної конституції особистості, що набуває істинного знання всіма гранями власного творчого доробку. Формування такої парадигми ініціює суспільну свідомість задля неухильного прийняття ідейно-світоглядних рішень.

Ключові слова: *епістемологія, парадигма, ідеологія.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві філософські ідеї та принципи обумовлюють відповідні ідеали й норми щодо змістовного уявлення про епістемологічну сферу науки. Використана в цьому процесі *епістемологія* постає як історично мінлива сукупність знання, що визначає можливості становлення свідомості й культури в конкретно-історичний період. Такий актуальний аспект концептуальних матриць наукової теорії є відповідним синтезом знань у системі духовного капіталу.